

cosa en la consciència, diu Cassirer, sense que eo ipso i sense cap altra mediació en sigui establert un 'altre' i una sèrie d'altres'. Perquè cada ésser individual de la consciència es distingeix només si precisament en ell és posada i representada simultàniament de qualsevol forma la totalitat de la consciència."¹⁶

Amb això Cassirer fa palesa una de les conseqüències de la noció de representació aplicada al símbol: s'estableix una diferència entre el tot i la part. Definit així el simbòlic, és possible de mantenir les categories que unifiquen l'experiència de la consciència. Ja hem dit que el símbol és una part que, per representació, suposa un tot; ara veiem que aquest tot és: l'espai, el temps, la cosa, l'atribut, la causa. Definir un camp simbòlic, un camp de representacions, permet de pensar l'u de la intuïció. Assenyalem que, per a la seva idea de relació entre el tot i la part, Cassirer s'inspira en la psicologia de la Gestalt. Ella li permet d'afirmar: "El tot no pot obtenir-se a partir de les parts, sinó que cada establiment d'una part implica ja l'establiment del tot."¹⁷

Per una altra banda, el concepte de representació, definit com "l'exposició d'un contingut en i per un altre contingut"¹⁸ li permet a Cassirer de mantenir la funció unificadora de la consciència.

¹⁶Ibid., pàg. 42.

¹⁷Ibid., pàg. 46.

¹⁸Ibid., pàg. 50.

Ja hem vist, a més, de quina manera Leibniz distingia la intuïció "com a visió pura, com a autèntica 'vista' de la idea"¹⁹ del coneixement a base de purs símbols -la characteristica universalis- "degradat al nivell de 'coneixement cec', de cogitatio caeca".²⁰ Kant també salva l'idealisme amb "l'antitesi entre l'intellectus archetypus i l'intellectus ectypus, entre l'enteniment intuïtiu, arquetípic, i l'enteniment discursiu 'freturós d'imatges'"²¹

Val a dir que Lacan no adopta una posició absolutament antiidealista, la que consistiria a rebutjar tot tipus de coneixement no simbòlic. Però és rigorós a l'hora de definir el símbol exclusivament a partir de la funció de representació. Per a Lacan, un símbol és allò que representa una altra cosa; totes les altres funcions suposades al simbòlic són supeditades a la de representació. Reduïda així la simbòlica, haurà de negar l'existència de comunicació, o bé deixar-la sota la responsabilitat del malentès; la comprensió remet a una cadena infinita d'explicitacions; la poetització és inscrita entre les possibilitats de representació.

La simbòlica freudiana

L'opció simbòlica de Freud en la Traumdeutung s'estén

¹⁹Citat per CASSIRER, op. cit., pàg. 59.

²⁰Ibid., pàg. 59.

²¹Ibid., pàg. 59.

entre dues coordenades: d'una banda l'extraordinària capacitat de simbolització sostinguda per "l'aparell psíquic", al qual podríem anomenar subjecte, i de l'altra un fet real, que manca la capacitat de representar certes coses.

L'element bàsic del somni és la possibilitat quasi infinita de desplaçament. Allò sobre què crida l'atenció Freud de bell antuvi és "el procés psicològic mitjançant el qual, segons la nostra exposició, l'esdeveniment indiferent arriba a convertir-se en suplent (Stellvertretung) de l'esdeveniment psíquicament valuós".²²

Ja en la seva teoria de les neurosis histèriques havia procedit a base de no menysprear-ne els símptomes simplement perquè eren simulacions de malalties autèntiques; la capacitat d'enredar suposa una completa i sana aptitud simbòlica. El que va descobrir Freud fou que el símptoma histèric podia ser col·locat en el camp de la representació simbòlica, és a dir en el camp mateix en el qual es desenvolupa el diàleg analític. La paraula podia ser salutífera en la mesura en què pogués anar a trobar-se en el mateix camp que la representació patògena.

Així també en els somnis: un cop reconegut el fonament d'una capacitat infinita de desplaçament simbòlic, quedava constituït un camp de representacions enllaçades. Millor potser que cap altra cosa, ens poden donar al respecte bones ensenyances les metàfores amb les quals Freud descriu aquest camp. Diu Freud que entre les representacions hi ha

²²Op. cit., SFOC 4, pàg. 194; trad., vol. I, pàg. 202.

associacions, contactes, curts circuits, camins, cadenes; és una "fàbrica de pensaments" en la qual "se suscita el pas de mil fils, / la llançadora va endavant i endarrera; / els fils llisquen sense veure's; / un cop mou mil connexions".²³ Els pensaments del somni formen peces que "són giravoltades, trossejades i ajuntades, d'una manera similar a com s'esdevé amb un gel que va a la deriva".²⁴ Quan els pensaments onírics no es poden formular com a tals, amb els seus lligams intrínsecs, s'associen superficialment, igual que en la facècia i en el joc de paraules: "És com quan un impediment general de circulació, com ara una inundació, fa intransitables a la muntanya les carreteres grans i amples; la circulació esdevé aleshores incòmoda i s'agafen caminois que altrament només els hauria agafat el caçador."²⁵

Tota aquesta mobilitat dels símbols contrasta amb uns altres problemes plantejats en la Traumdeutung: els somnis d'angoixa i el despertar del somni. L'angoixa correspon a alguna qualitat psíquica que no ha pogut ser quantificada en el camp de desplaçament simbòlic de l'"aparell psíquic". Vist això, cal preguntar-se també sobre la intencionalitat de l'expressió onírica: de què són símbols tots aqueixos símbols? Quina és la realitat que la significança del somni treu a la llum?

També podem preguntar-nos la raó del despertar. Puix que

²³GOETHE, Faust, la part, escena 4; citat per FREUD, op. cit., SFOC 4, pàg. 291; trad., vol. II, pàg. 15.

²⁴Ibid., pàg. 43.

²⁵Ibid., SFOC 5, pàg. 525; trad. vol. II, pàg. 265.

el somni és fet per preservar el son, per a què despertar? I aquí no cal acudir als somnis d'angoixa, encara que ells també desperten.

Tenim doncs definits uns elements simbòlics que es relacionen entre ells formant un "aparell", un camp en què són possibles tota classe de desplaçaments; però d'altra banda hi ha alguna realitat diferent d'aqueixos símbols i que malda per trobar un camí circulable.

El mètode d'interpretació de Freud es diferencia dels altres en el fet de postular, en comptes d'una relació simbòlica fixa entre uns elements i la seva significació, o en comptes d'una forma extraordinària de coneixement de part d'un interpretador inspirat, un treball del somni. Aquest treball d'expressió ho és de simbolització, és a dir de representació que segueix, com hem vist més amunt,²⁶ les quatre regles de la condensació, el desplaçament, l'escenificació i la narrativa. Gràcies a això el camp simbòlic s'eixampla fins a una infinitat de representacions; tantes en definitiva com les que permet una llengua viva. Però cal comptar amb el fet que Freud, malgrat aquesta postulació d'una infinitat simbòlica i de la construcció d'un camp amb camins sempre oberts, s'atura primer de tot en l'existència d'uns "sognis típics" i en acabat en tot el que fa a l'exposició segons símbols. D'aquesta manera no hi ha dubte que estableix un privilegi per a certs elements simbòlics. Ens hem de preguntar, a partir d'això, si la superfície del camp simbòlic no és irregular, si

²⁶Cf. supra pàgs. 214-221.

no està balisada per unes fronteres interiors, o si no forma replecs i orificis.

Pel que fa als somnis típics,²⁷ es tracta d'un inventari realitzat empíricament. El que Freud ens permet de concloure és que hi ha una coincidència notable, no en els símbols, sinó en la cosa simbolitzada. Les referències dels somnis típics són sempre de l'ordre del cos propi, de les relacions de parentiu, del propi ego del qui dorm ("tots els somnis són absolutament egoïstes", diu Freud²⁸). A banda d'això, cal comptar amb el misteriós "somni de l'examen",²⁹ en el qual hem de veure la posició del subjecte, no en relació amb la família, sinó amb la societat en general. El somni fa ús del camp simbòlic per representar doncs una posició subjectiva bastant general.

Però a partir de les primeres edicions de la *Traumdeutung*, Freud va entrar en el que podem anomenar un malentès semàntic. No ja somnis sencers foren considerats típics, sinó que cada símbol, un per un, fou pres per la seva representació. La col·lecció de "símbols onírics", feta per Freud i pels seus deixebles amb un cert optimisme de pioners, va anar engruixint les edicions successives del llibre.

També aquí interessa més allò que els elements d'aqueix florilegi simbòlic representen que el suposat diccionari que

²⁷Op. cit., SFOC 4, pàgs. 252-284; trad., vol. I, pàgs. 266-303.

²⁸Ibid., SFOC 4, pàg. 276; trad., vol. I. pàg. 295.

²⁹Es tracta del somni en el qual el dorment somia amb angúnia, i de vegades repetidament, que està fent un examen que ja té aprovat.

se'n constituïria. Allò representat, i que retorna, són els parents, el propi subjecte, el pare, el membre viril, el cos femení, el bordell, el matrimoni, els genitals femenins, l'acte sexual, la nutrició, l'onanisme, la gravidesa, la mort, etc.³⁰ Es tracta, com es veu, d'objectes del mateix ordre que hem enumerat en parlar dels somnis típics. Hi ha en efecte una concentració simbòlica, que forma un contrast entre el desplaçament potencialment infinit que suposem al llenguatge simbòlic i un grup de referències que tendeixen a la condensació.

L'explicació que dóna Freud d'aquesta possibilitat referencial, i que fóra la d'un "sentit darrer de la relació simbòlica" és genètica: "allò que avui en dia està unit simbòlicament, en èpoques primitives estava unit probablement per una identitat conceptual i lingüística".³¹ Però aquesta explicació, després de l'estructuralisme lingüístic, és improbable. Parteix d'una teoria genètica del llenguatge, precisament aquella a partir de l'abandonament de la qual es van constituir les teories estructuralistes. Si, en efecte, la diferència és el concepte del llenguatge -idea acceptada per Freud, aquesta sí, abans que es formulessin les definicions estructurals-, sembla una contradicció plantejar-ne un origen en la identitat.

³⁰Op. cit., SFOC 5, pàgs. 359 i segs.; trad., vol. II, pàgs. 85 i segs.

³¹Op. cit., SFOC 5, pàgs. 357-358; trad., vol. II, pàg. 83.

Metapsicologia

El somni, tal com el reconstrueix Freud a partir de la seva metapsicologia d'ordre físico-matemàtic, atorga al simbòlic definit per la representació una capacitat de satisfacció. Per al simbòlic s'obren dues realitats: l'exterior, d'on provenen les imatges visuals i les experiències infantils de satisfacció, i la interior, definida per una impossibilitat de simbolitzar, que defineix el desig. Tot això és coherent amb el factor evolutiu present en la metapsicologia freudiana. En efecte, en l'origen del simbòlic, les representacions ho eren com a representacions de cosa; això vol dir que es comportaven en les seves combinacions, en les seves juxtaposicions i en les seves mescles, amb la mateixa llibertat que ho fan les coses; i així mateix ho continuen fent en el somni i en uns altres comportaments humans definibles per la regressió. Com a coses es podien —i es poden— combinar tal com ho fan els elements d'un jeroglífic gràfic.

Més endavant, en la mateixa línia evolutiva, les representacions, apartades de les coses, van esdevenir representacions com a paraula, sotmeses per tant a una altra lògica.

Així les coses, podem veure com en el somni es refà en sentit regressiu el camí evolutiu del llenguatge. També en la infantesa, quan les representacions es comportaven com les coses, s'hauria produït una experiència en la qual la cosa representada coincidí amb la cosa de la realitat. Aquesta

abolició del caràcter representatiu Freud l'anomena experiència de satisfacció. I amb això queda definit el motor de tot el simbòlic: aconseguir una altra vegada una experiència com aquella. Però passat el temps en què la podem considerar retroactivament com a certa, solament és possible en una situació al·lucinatòria, en la qual les representacions passen efectivament de ser representacions en tant que paraules a ser representacions en tant que coses. Però amb això no s'aboleix la representació.

La satisfacció hal·lucinatòria no permet doncs de prescindir del simbòlic; la identitat de percepció (és a dir, la percepció que no requeriria representació, sinó que fóra presència com a tal) fracassa.

Tot això donaria com a resultat per a l'organisme portador d'aqueixa funció simbòlica una mort per insatisfacció, si no fos que les representacions en tant que ho són de paraula comporten una obscuritat característica, corresponent a la impossibilitat d'obtenir la identitat màxima; i és precisament aquest ocultament de la veritat per sempre més perduda allò que manté la vida. Podem observar-ne la funció, per exemple, en la impossibilitat de donar un acabament total a la interpretació del somni, en el punt que Freud anomena melic del somni. I és evident que aquesta impossibilitat és la mateixa sense que hi hagi interpretació del somni. Doncs bé, aqueix ininterpretable és el desig, com a impossibilitat interna al simbòlic que es posa de manifest externament en la impossibilitat de simbolitzar tota la realitat. La representació és inevitable, a causa de tal com

es fa l'evolució de l'espècie humana, en la qual l'única cosa que es pot fer és avançar en el simbòlic, en espera de trobar, en les línies d'ombra que li són constitutives, la identitat perduda de l'ésser de satisfacció. L'espècie humana s'ha constituït, i se segueix constituïnt, no en la reproducció d'una forma natural, sinó en el desig definit per la simbòlica.

El simbolisme funcional de Silberer

A partir del tercer aspecte del treball del somni que defineix Freud a Die Traumdeutung, "la consideració a la capacitat d'exposició" (Rücksicht auf Darstellbarkeit), el psicoanalista "de ment filosòfica"³² Herbert Silberer va presentar un tipus de representació que, en la seva opinió, ningú no havia considerat encara.³³

Silberer parteix de la possibilitat de generar en el subjecte un punt de tensió entre una fatiga que es mostra en les ganes de dormir, i un esforç voluntari per mantenir una reflexió desperta. Observa Silberer que en aquest llindar entre l'estar adormit i l'estar despert es produeix un fenomen especial de la representació que ell anomena autosimbòlic. La

³²S. FREUD, Die Traumdeutung (1900), SFOC 5, pàg. 501; trad., vol. II, pàg. 238.

³³H. SILBERER, "Bericht über eine Methode, gewisse symbolische Halluzinationserscheinungen hervorzurufen und zu beobachten" (1909); trad. franc. "Rapport sur une méthode...", dins Ornicar? Revue du Champ freudien, 31.

consciència, entre la voluntat i la son, és testimoni d'unes representacions al·lucinatòries en les quals s'hi troba el símbol adequat a allò que és pensat o sentit.

Segons l'observació que en fa ell mateix, aquest fenomen es pot observar en tres varietats.

La primera correspondria als fenòmens materials, o de contingut. Es tracta de representacions autosimbòliques de continguts de pensaments, que consisteixen en simples representacions, grups de representacions, conceptes, fins i tot judicis o deduccions. Un símbol figurat substitueix en aquest cas un pensament abstracte. Se'n produeix un efecte, diu, d'alleujament del subjecte, perquè les seves representacions retornen a un estadi més primitiu i menys treballós del llenguatge. En aquest punt coincideix amb la idea freudiana de l'origen del llenguatge.

La segona classe comprèn els anomenats fenòmens funcionals, o fenòmens d'eficàcia. En aquest cas es consideren, no continguts representats, sinó la representació de l'estat de consciència del pensador, la manera i l'estil que té la consciència de funcionar (presta, indolent, lleugera, pesada, despreocupada, alegre, reeixida, infructuosa, esforçada, etc.). La força simbolitzadora, com diu Silberer, s'apodera de la funció mateixa del raonament i n'expressa la manera de ser amb una imatge.

En la tercera categoria, la dels fenòmens somàtics, queden compresos aquells fenòmens autosimbòlics en els quals es reflecteixen estats o processos somàtics de natura diversa. Es tracta de les sensacions físiques rebudes pel dorment, tant

les externes (sorolls, llums, temperatura, pressions, etc.) com les internes (dels diversos aparells corporals).

Aquesta curiosa teoria va provocar discussions en el món psicoanalític. Hom arribava a fer-se la pregunta de si aqueixes observacions no haurien de portar a una segona llei fonamental del somni, quan la primera és la de que tot somni és expressió d'un desig. En tot cas, el fet és que Freud, en les edicions ulteriors de la Die Traumdeutung, va incloure una referència explícita a "les fines observacions de Silberer".³⁴

Interessa assenyalar també que, en un altre article, Silberer considera eminent el simbolisme del llindar, pel qual es representa precisament el pas del despertar-se. Freud admet, amb un calculat escepticisme científic, aquesta primacia.

Pel que fa a la doctrina general de Silberer, Freud, tot i admetent-la, fa algunes observacions. Primer, que pot donar lloc a un abús de la interpretació simbòlica i abstracta. Segon, Freud recorda que en la frontera entre el somni i el despertar hi ha un censor que "controla, critica i es reserva el poder d'interrompre el son".³⁵ Tercer, que potser aquests fenòmens són "particularment actius en mentalitats filosòfiques".³⁶

Si bé Freud admet aquestes construccions de Silberer com

³⁴En la de 1914. SFOC V, pàgs. 498-501; trad., vol. II, pàgs. 236-240.

³⁵Ibid., SFOC 5, pàg. 501; trad., vol. II, pàg. 238.

³⁶Ibid., SFOC 5, pàg. 501; trad., vol. II, pàg. 238. Cf. també S. FREUD, "Zur Einführung des Narzissmus" (1914c), SFOC 14, pàgs. 93-94.

una part de la teoria dels somnis i diu també que es tracta d'"una de les poques addicions de valor indiscutible que s'han fet a la teoria del somni",³⁷ no per això admet que hi hagi les dues interpretacions dels somnis postulades per aquest autor, una psicoanalítica (segons el desig, infantil-sexual) i una altra anagògica, que remetia a unes idees més profundes.

La teoria del simbolisme d'Ernest Jones

Ernest Jones fou un dels deixebles més dilectes de Freud i l'autor de l'article més important que es va escriure sobre el simbolisme en la psicoanàlisi³⁸ abans de Lacan.³⁹ Jones considera el simbolisme com l'àrea en la qual la psicoanàlisi coincideix amb d'altres branques de la ciència; això vol dir que val la pena de treballar en tot el que sigui teoria del simbolisme si es vol fer més científica la psicoanàlisi.

Jones parteix d'un fet global, i és que allò que ell anomena la civilització, o human mind, segueix un curs progressiu des d'unes idees més simples cap a unes altres de més complexes. Aquest procés correspon a un desenmascarament de la veritat en el qual l'esperit humà mostra una tendència cap a una complicació creixent del simbolisme. La distinció

³⁷S. FREUD, "Zur Einführung des Narzissmus", op. cit., pàg. 93.

³⁸E. JONES, "The Theory of Symbolism" (1916).

³⁹Vegeu els comentaris del propi Lacan en el seu article d'homenatge a Jones: "A la mémoire d'Ernest Jones: Sur sa théorie du symbolisme" (1959).

entre l'inconscient i la consciència correspon a aquesta tendència, a partir de la qual es pot considerar que en l'inconscient els símbols són en una unificació màxima, mentre que la consciència, al contrari, és la seu de la distinció simbòlica.

Jones, entre les molt diverses accepcions del terme de simbolisme que troba en la literatura especialitzada, fa la seva tria presentant ja d'antuvi l'aspecte subjectiu de la qüestió: el vertader símbol es palesa per la reacció de sorpresa, incredulitat o repugnància d'aquell a qui no li és familiar.⁴⁰ Aquesta distinció entre allò que és familiar i allò que no ho és permet alhora de localitzar la veritat per l'acompanyament d'una retirada de vel. El símbol és doncs, des d'aquest punt de vista subjectiu, allò que és capaç de transportar, des de l'inconscient a la consciència, la veritat com a diferència.

Les característiques que exigeix Jones al símbol són les següents: el símbol representa un material inconscient; el símbol té poques oportunitats per a l'arbitrarietat; mai el símbol no és condicionat exclusivament per uns factors individuals; existeix una notable i curiosa independència dels significats simbòlics; és demostrable en els símbols una evolució; les connexions lingüístiques, fins i tot les translingüístiques, fan un paper eminent. La darrera de les característiques proposades per Jones és crucial: "Tots els símbols representen idees del jo i dels més pròxims parents

⁴⁰E. JONES, op. cit., pàg. 93.

consanguinis, o bé dels fenòmens del naixement, de l'amor, i de la mort."⁴¹ Aquestes són, conclou Jones, les idees més primitives, alhora que els més antics interessos humans imaginables.

La concepció del simbolisme de Jones ens la podem representar doncs com un camp de fenòmens dins dels quals n'hi ha un cert nombre que tenen un valor umbilical, per tal com semblen lligar el simbolisme amb els misteris més inconscients de l'ànima humana.

Només en nom d'aqueixa polaritat d'un ordre simbòlic subjectiu es pot parlar d'una diferència entre allò que simbolitza i allò simbolitzat. A més, l'inconscient queda determinat com el lloc en què allò simbolitzat tendeix a una forma d'unitat. L'inconscient és la raó del simbolisme, si és que hem d'entendre que parteix del relacionar i del comparar dues idees; en efecte, la relació i la comparació ocorre, no en la consciència, on les idees romanen distintes, sinó precisament en l'inconscient, que en permet la referència a una mediació comuna i unificadora. Dit això, podem veure de quina manera la reacció de sorpresa del subjecte prové del pas a la consciència de les equivalències inconscients.

Podríem inscriure aquest inconscient dins una metapsicologia que inclogués una consideració genètica de la semblança. En el punt primigeni de l'evolució, la mentalitat primitiva fóra aquella que institueix la comparança; és el mateix que dir que té una manera de procedir en el pensament

⁴¹Ibid., pàg. 102.